

Лепська Н.В.

Аналіз категорій «влада» та «сила» в політологічному вимірі

У статті аналізуються категорії «влада» й «сила» з погляду їх етимології, полісемантичності, концептуального навантаження, нюансів використання в сучасному соціально-політичному дискурсі. Обґрунтовується необхідність чіткої демаркації цих понять з метою уникнення їх спрощеного і спотвореного використання, що заважає адекватно усвідомлювати реальні політичних процесів і явищ.

Ключові слова: влада, сила, міць, авторитет, вплив, панування.

мость четкой демаркации этих понятий во избежание их упрощенного и искаженного использования, что мешает адекватно осознавать реалии политических процессов и явлений.

Ключевые слова: власть, сила, мощь, авторитет, влияние, господство.

The article analyzes the categories of "power" and "force" from the point of view of their etymology, polysemanticity, conceptual load, nuances of use in contemporary socio-political discourse. The necessity of clear demarcation of these concepts is grounded to avoid their simplified and distorted use, which prevents adequately realizing the realities of political processes and phenomena.

Key words: power, force, authority, influence, domination.

УДК 32.001:316.462:342.3

Лепська Н.В.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

В статье анализируются категории «власть» и «сила» с точки зрения их этимологии, полисемантичности, концептуальной нагрузки, нюансов использования в современном социально-политическом дискурсе. Обосновывается необходи-

Влада є одним із фундаментальних соціальних феноменів, що мають екзистенційне значення для людської спільноти. Упродовж усієї історії існування людства влада виступала провідним механізмом організації та регулювання взаємовідносин людей із навколишнім соціальним середовищем і з-поміж собою. Разом із тим і до сьогодні влада є найбільш неоднозначним, складним і суперечливим феноменом, що цікавить дослідників через своє походження, багатомірність, полісемантичність, функціонально-ресурсну потужність і своєрідну містичну привабливість. Наукова полеміка стосується передусім політичної влади, адже саме в політиці влада репрезентується найбільш масштабно й рельєфно, наскрізно пронизуючи всі рівні політичної сфери. Влада є, по суті, першоосновою і метою політики, «ключем» до її пізнання, політику без влади взагалі неможливо й уявити. Недарма за традицією, що йде ще від Н. Макіавеллі, політикою вважається все те, що пов'язане з виробництвом, розподілом, використанням та утриманням влади. Хоча варто зауважити, що мислителі стародавніх часів, розмірковуючи про владу, не давали їй більш-менш чітких визначень. Навіть Н. Макіавеллі, який посідає чільне місце в когорті дослідників влади, у творах був більш схильним уживати численні епітети, алегорії, порівняння, ніж дефініціювати владу.

Феномен влади набув ґрунтового вивчення в царині політичної науки на сучасному етапі її розвитку. Його багатоаспектність і дискусійність спричинили виокремлення цілої низки концептуальних підходів до розуміння сутності влади. Загальноновизнаними лідерами кратологічних досліджень вважаються М. Вебер, Р. Даль, Х. Саймон, Б. Рассел, К. Дойч, Н. Луман, С. Льюкс, А. Етціоні, П. Бурд'є, М. Фуко, Х. Арендт, Х. Ласвелл та інші. Отже, в межах західної науки сформувався кілька

основних підходів, кожний із яких пропонує своє визначення влади: силовий (влада як панування і примушення до підкорення), вольовий (влада як здатність проводити свою волю), телеологічний (влада як здатність досягти певної мети), інструменталістський (влада як здатність до мобілізації ресурсів задля досягнення певних цілей), структуралістський (влада як особливі відносини між нерівноправними суб'єктами – керівником і підлеглим), біхевіоралістський (влада як особливий тип поведінки, за якого одні індивіди керують, віддаючи накази іншим, а інші їм підкорюються), психологічний (влада як спосіб панування несвідомого над людською свідомістю), комунікативний (влада як специфічний засіб комунікації між суб'єктами та об'єктами політичної діяльності з приводу отримання, зберігання, виробництва і трансформації політичної інформації) [1]. Тож кожний із цих підходів відображує лише різні аспекти влади, які не є вичерпними, оскільки вона як соціально-історичний феномен еволюціонує, і її змістове навантаження теж набуває змін, постійно примножуючи та урізноманітнюючи її сутність. До того ж різноманітні трактування влади є наслідком не тільки її широкого значеннєвого континууму, а й різних способів ужитку цього поняття: або ж як метафори (на кшталт «бути під владою ілюзій» тощо), або ж як самостійної фундаментальної наукової категорії.

Проте не тільки полемічність напрацювань у межах численних наукових підходів ускладнює рефлексію влади. Варто також звернути увагу на існування цілої низки понять, що є синонімічними до влади, однак помилково часто вживаються як ідентичні. Так, серед інших із владою пов'язують такі поняття як міць, сила, вплив, панування, авторитет, домінування тощо. До того ж не завжди україномовний переклад іноземних видань, зокрема щодо досліджень феномена влади, пропонував

саме ті дефініції, які мав на увазі власне сам автор. До речі, ще одна не менш важлива обставина вносить сум'яття в кратологічні дослідження: дуже часто україномовний варіант перекладу є похідним від російськомовного, адже не можна заперечувати, що з численними іншомовними публікаціями іноземних науковців вітчизняні вчені часто знайомилися саме в російському перекладі. На щастя, останніми роками намагаємося долати цю залежність від російських видавництв [2], однак інерційні явища ще даються взнаки.

На нашу думку, ці обставини багато в чому призвели до мовно-семантичної плутанини в політології, оскільки часто-густо означені поняття вживалися як рівнопокладені та ще й із певними емоційно-конотативними забарвленнями, що тільки заважало пошуку більш-менш чіткої дефініції влади. Із цього приводу Х. Арендт абсолютно слушно нарікала, що вважає «дуже сумним відображенням стану політичної науки той факт, що наша термінологія не проводить різниці між такими ключовими словами, як *влада*, *міць*, *сила*, *авторитет* і, нарешті, *насилля*. Усі вони стосуються ... різних феноменів... Використання їх як синонімів не тільки вказує на певну глухоту до лінгвістичного значення, що само по собі вельми серйозно, а й вказує на якесь сліпе сприйняття реальностей, яким вони відповідають» [3, с. 65]. Як нам видається, найбільші непорозуміння та хитросплетіння в ужитку випали на долю синонімічної пари «влада» та «сила». Отже, в межах наукової розвідки зосередимось на з'ясуванні сутності категорій «влада» та «сила» в оптиці політики, їх концептуальному порівнянні й нюансів використання, що і є, власне, метою статті.

Дійсно, однією з фундаментальних засад влади більшість дослідників вважають її силовий контент. Сила вбачається як провідний (хоча й радикальний) механізм урегулювання соціальних взаємовідносин упродовж тисячоліть історії людства. Як зауважував один із гуру реалістської школи теорії міжнародних відносин Г. Морґентау, сила є владою над розумом і діями людей і прагнення людей до сили не є випадковим, це закономірний факт, який відображує саму сутність людського буття, і це прагнення йде не стільки від держави, скільки від людської природи [4, р. 33].

Традиційно в повсякденному вжитку словом «влада» ми визначаємо: 1) право керувати державою, політичне панування; 2) керівні державні органи, уряд, осіб, що мають урядові повноваження; 3) право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; 4) *перен.* сила чого-небудь, могутність [5, с. 151]. Цікаво, що останнє тлумачення влади в переносному сенсі розуміє її як силу, тому звідси випливає, що «сила» є додатковим, тобто конотативним, значенням «влади». Крім того, варто відзначити, що в українській мові

іменник «влада» має й дієслівні форми «владарювати», «володарювати», «владичити», які розуміються як «панувати», «правити», «керувати», «домінувати», «переважати», «бути властивим кому-небудь» [5, с. 151], що вказує на високе концептуальне навантаження «влади».

Етимологічно слово «влада» («володар», «владний») зобов'язане своїм походженням польській або чеській мовам. Так, *władza* (пол.) і *vlada* (чеськ.) тлумачаться як влада, керівництво, можливість керувати, розпоряджатися ким-або чим-небудь. Не зайвим буде звернути увагу на етимологію російського поняття «власть». Воно запозичено із церковнослов'янської й бере свої витoki від слова «волость», що мало значення «область, територія, держава, влада». Подібні значення існують й в інших мовах слов'янської та балтійської груп – болгарське «власт», сербохорватське «власт», словенське «vlast» означають «володіння», «власність», чеське «vlast» і словацьке «vlast» означають «батьківщину», польське «włosc», латиське «valsts», литовське «valscious» – «волость». Ці самі значення закріпилися й за дієсловом «володіти» [6]. Отже, цікаво, що етимологічно українське слово «влада» означає керівництво та можливість керувати, тим самим передаючи її сучасне тлумаченням з акцентом на *суб'єкт владарювання* («влада кого-, чого-небудь»), а «власть» – певну територію, на яку розповсюджується керування, і відображає орієнтацію на *об'єкт влади* («влада над ким-, чим-небудь»).

Як вказується в Етимологічному словнику української мови, у слововжитку різних народів історично склалися власні традиції використання понять, що стосуються феномена влади. Так, у німецькій мові слово «macht» означає як «владу», так і «силу». Англійське «power» означає також «силу» і «владу», що є відображенням природи влади, яка за умови відсутності або втрати сили переходить до того, хто її має, тож владу здобувають, як правило, найсильніші, тому влада залежна від сили й можлива лише за умови її існування. Англійське слово «power» походить від французького «pouvoir», яке, у свою чергу, походить від латинських слів «potestas» і «potentia», що означають «здатність». Для римлян слово «potentia» означало здатність чи спроможність однієї особи або речі впливати на іншу, тоді як «potestas», що мало більш вузький політичний смисл, означало особливі можливості, яких набували люди, спілкуючись і діючи спільно. До речі, поняття влади римляни обов'язково відмежовували від інших суміжних понять, таких як владні повноваження, примус, сила та насильство [7, с. 409].

Оскільки саме англomовні видання становлять більшу частку всіх кратологічних напрацювань, закладаючи тим самим своєрідні підвалини нау-

ково-дослідницьких трендів, доцільно зупинитися на семантичному навантаженні слова «power», яке має доволі розлогий спектр значень:

- 1) здатність робити щось або діяти;
- 2) певна здатність (властивість) людського тіла або розуму;
 - а) правління, вплив або авторитет; б) політичне або соціальне панування чи контроль;
 - 3) санкція, делегований авторитет;
 - а) персональне панування;
 - б) впливова людина, група або організація;
 - 6) а) військова сила; б) держава, що має міжнародний вплив, особливо заснований на військовій силі;
 - 7) сила, енергія;
 - 8) діюча властивість або функція чогось;
 - 9) розм. велика кількість або кількість будь-чого;
 - 10) можливість використовувати механічну силу чи виконувати певну роботу (кінська сила);
 - 11) механічна або електрична енергія (на відміну від ручної праці);
 - 12) а) доставка (електричної) енергії; б) певне джерело або форма енергії (гідроелектрична енергія);
 - 13) використовувана механічна сила;
 - 14) фазовий показник вихідної потужності;
 - 15) продукт, отриманий у результаті збільшення (множення) якогось числа в кілька разів; збільшувальна здатність лінз [8].

Отже, цілком очевидно, що слова «влада» і «power» значно відрізняються між собою як етимологічно, так і семантично. Доводиться констатувати, що «power» має більш широкий діапазон концептуальних тлумачень, ніж «влада». Крім того, англійське «power», на відміну від української «влада», позбавлене дієслівної форми, тому для позначення саме дії використовуються такі конструкції, як «здійснювати владу» або «користуватися владою».

Не буде зайвим звернути увагу на семантику німецького «macht», яка дещо схожа на значення понять «влада» й «power»:

- 1) сила, могутність; влада, вплив;
- 2) політична влада;
- 3) держава, держави;
- 4) військо, війська.

«Macht» походить від дієслівного іменника з готським коренем «magan» («machen»), що є близьким до англійського «to make» (робити, зробити) та розуміється як «мати змогу», можливість робити щось. У німецькій мові також немає дієслівної форми влади, тому використовуються описові вирази на кшталт «здійснювати владу» [6].

Отже, варто зазначити, що загалом слово «влада» має широке семантичне поле (беручи до уваги й іншомовні еквіваленти), яке містить як дефініції соціальних явищ (і їх більша питома вага), так і фізико-технічні значення (нааявні в тлу-

маченні англійського «power»). Зважаючи саме на соціальні концепти влади, варто наголосити, що вони стосуються передусім двох основних смислових аспектів: 1) право і спроможність керувати (наказувати, впливати, розпоряджатися тощо); 2) суб'єкти, які наділені правом, здатністю й можливістю управляти (держава, еліта, бюрократія, посадова особа тощо). Безперечно, лінгвістичний аналіз слова «влада» не може визначити власне зміст поняття влади. Він лише обмежує його певним набором значень, який нині є доволі широким і вказує на деякі з можливих основних характеристик «влади», однією з яких є сила.

Поняття «сила» передусім розуміється як фізична величина та характеризує *ступінь механічної взаємодії* будь-яких фізичних тіл або *інтенсивності фізичних процесів*. З погляду фізичної динаміки, якщо на якесь тіло діють інші тіла, то ця дія/взаємодія спричиняє зміну форми й розмірів тіла, тим самим воно деформується (ідеться про статичний вияв сили) або/та у зміні швидкості тіла рухається з прискоренням (ідеться про динамічний прояв сили) [9, с. 20]. Отже, сила може бути визначена або за деформацією тіла, або за прискоренням, отриманим тілом, тобто деформація та прискорення є свідченням і показником застосування сили. Крім того, сила є векторною величиною, оскільки, крім числа, що позначає міру більшої чи меншої дії, її обов'язково характеризує ще наявність точки прикладання та напрямок дії. До речі, у фізиці силу позначають латинською літерою F, що вказує на пряме посилення на англійське слово «force» (сила).

Словник Лонгмана тлумачить «force» так:

- 1) природна або фізична міць;
- 2) насильство;
- 3) хтось або щось, що має потужний вплив чи владу;
- 4) енергія, яка змінює або може спричинити зміну руху тіла, яке діє;
- 5) група людей, що зібрані разом і навчені спеціальних дій;
- 6) велика кількість;
- 7) найсуттєвіше, головне; ефективність [10, с. 237].

Неважко помітити, з одного боку, деякі збіги з тлумаченням влади (передусім у варіації power), однак, з іншого боку, якщо у «владі» простежується чіткий соціально-директивний складник навіть як у потенціалі (здатність керувати тощо), то в «силі» локус уваги концентрується на значенні «міць» чи як на неординарних фізичних характеристиках, чи як на великій кількості будь-чого.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує аж дванадцять значень слова «сила» (до речі, на відміну від «влади», якій тут відводиться лише чотири значення):

- 1) здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії; фізична

енергія людини, тварини; фізична здатність або можливість робити, здійснювати що-небудь; фізичний вплив, насильство; життєва енергія, життєдайність кого-, чого-небудь;

2) здатність людини до духовної діяльності, до впливу своїх розумових або душевних властивостей; сукупність фізичної, духовної й розумової енергії людини, необхідної для здійснення якоїсь дії, вчинку тощо;

3) енергія, що діє на матеріальні тіла;

4) могутність, влада, авторитет; право розпоряджатися на свій розсуд; здатність впливати, діяти на кого-, що-небудь, справляти враження на когось; той або те, що відіграє вирішальну, головну роль у чому-небудь;

5) чинність, дієвість;

6) глибина, значущість (розумових або душевних властивостей, переживань, вражень);

7) найсуттєвіше, головне; сутність;

8) джерело діяльності, спонукання, могутності, впливу;

9) озброєні війська;

10) люди, які належать до якого-небудь виробничого колективу, професії; люди, зайняті якоюсь спорідненою працею, діяльністю;

11) частина суспільства або суспільна група, що характеризується певними ознаками або спрямованістю у своїй діяльності, своїх намірах;

12) велика кількість, дуже багато [5, с. 1120].

Доволі проблематичним є з'ясування етимології слова «сила». Як виявилось, більшість посилок робиться на Етимологічний словник російської мови, згідно з яким слово «сила» відомо ще з давньоруських часів (XI ст.), коли йому надавалося значення «природна здатність, властивість», «тілесна сила», «духовна сила», «міць», «влада» тощо. До сьогодні етимологія «сили» остаточно не вивчена. Наприклад, деякі дослідники пов'язують походження слова з литовським *siela* («душа») за давньоруського посередництва *seilin* («завзяття, старанність, почуття, свідомість»). Згідно з іншою дослідницькою позицією, слово «сила» походить від індоєвропейського кореня – *si/sei* (зв'язок, поєднання), і загальнослов'янського – *silā* (сила). До речі, до цього самого кореня сходять англійське *sinew* («зв'язка, сухожилля, жила») та німецьке *sehne* («сухожилля, жила»). Друга частина слова «сила» етимологічно сходиться до додаткового кореня -ль («лити, злиток, лиття»). Отже, поєднання семантичних образів слів «зв'язок» і «лиття» надає первісного уявлення про силу як про «злиття до купи» [11].

Отже, загалом семантика й етимологія слова «сила» засвідчують, що воно є таким самим трудомістким і багатоаспектним у своєму осмисленні, як і «влада». Утім, на нашу думку, демаркацію понять «сила» і «влада» варто проводити, зважуючи на їх субстанційний контент щодо рефлексії

кожного з них. Отже, специфікація поняття «сила» має ґрунтуватися саме на його фізичному аспекті, що виражає його денотативне значення. Звідси сила – це будь-який фактор (і передусім зовнішній), що викликає зміну в русі вільного об'єкта або виникнення внутрішніх напружень у статично зафіксованому об'єкті. А влада сутнісно є соціальною диспозицією, адже її семантичним ядром є відношення між тим, хто керує (суб'єкт), і тим, ким керують (об'єкт); здатність (або можливість) веліти, керувати, наказувати; володіння чимось. Загалом сучасна кратологія в розумінні влади спирається передусім саме на ці тези, які йдуть ще від М. Вебера. Тому в сучасній політологічній літературі визначають три основні виміри політичної влади. По-перше, директивний (влада як панування, що здійснюється шляхом уведення в дію різноманітних ресурсів), функціональний (влада як здатність і вміння реалізовувати функцію суспільного управління на практиці) та комунікативний (влада здійснюється шляхом спілкування) [3, с. 72–73].

Очевидно, що у змісті влади імпліцитно закладений ще й конфліктний аспект, оскільки влада суб'єкта можлива завдяки певним джерелам і ресурсам, які недостатні або відсутні в об'єкта. Отже, об'єкт залежить від суб'єкта, чим сильніша ця залежність, чим більше вона є асиметричною, тим вищий ступінь влади. Така залежність не є незмінною, оскільки зростає прямо пропорційно цінності ресурсів, якими забезпечений суб'єкт, і знижується в міру розширення доступу об'єкта до альтернативних джерел цих ресурсів. Серед основних ресурсів влади (зокрема й політичної) усі дослідники одностайно визначають силовий, і загалом сила є провідною формою влади (похідні від неї примус, покарання й насильство). Тому не дивно, що владу та силу часто ототожнюють, хоча це, вочевидь, редукціоністський підхід, що призводить до спрощення розуміння сутності цих двох категорій. Адже, як слушно зауважує Т. Парсонс, «сила – це «спосіб», але не завжди «засіб», за допомогою якого один елемент системи соціальної взаємодії (індивід або колектив) може впливати на інший. У цьому ракурсі сила є використанням контролю над ситуацією, де *alter* (лат. «інший») елемент, який виступає в ролі об'єкта для *ego* (лат. «я»), зазнає тиску *фізичними засобами*, щоб відвернути *alter* від здійснення чогось небажаного для *ego* або покарати його за те, чого не треба було б робити, на думку *ego* (а покарання призначене змусити *alter* відмовитися від подібних дій у майбутньому), або «символічно» продемонструвати здатність *ego* контролювати ситуацію навіть незалежно від його очікувань того, що в *alter* можуть бути небажані, на його думку, прагнення» [3, с. 76]. До речі, у розумінні концептуального співвідношення понять «влада» та «сила» в політич-

ній науці сформувалося дві основні парадигмальні традиції. Перша є апологією так званої «секційної (групової) концепції влади» або відома як традиція реалізму, що йде ще від Т. Гоббса і М. Вебера, далі розвивалася в роботах Х. Лассуелла, Е. Кеплена, Р. Даля, С. Льюкса, Е. Гідденса та інших авторів. Влада розглядається тут як відношення, що включає актуальний чи потенційний конфлікт між суб'єктами, коли один має здатність впливати на іншого, долаючи його спротив. Влада концептуалізується як *влада над кимось*, як «відношення нульової суми», в якому збільшення влади одних індивідів і груп означає зменшення влади інших індивідів і груп. Друга наукова парадигма («несекційна концепція влади») заперечує ідею «нульової суми», оскільки влада як колективний легітимний ресурс може здійснюватися задля загальної вигоди. Ця наукова традиція (починаючи ще від давньогрецьких мислителів Платона й Аристотеля) розвинена в працях Т. Парсонса і Х. Арндта, які розрізняють поняття сили та насильства. На їхнє переконання, владі дійсно притаманна сила, але її використання має бути суворо регламентовано правовими рамками. Однак обмежувати владу тільки правовими рамками недоцільно. Тут має бути ще моральна відповідальність за застосування сили. Адже якщо влада залишає за собою право домагатися мети будь-якими засобами, то це обов'язково делегітимізує її. Сильна влада здатна співвідносити свою силу з моральною відповідальністю за її застосування. Сила й насилля влади в цьому сенсі є протилежними інструментально-ресурсними складниками в структурі владних відносин. Між ними можуть бути розташовані такі поняття, як «авторитет влади», «панування влади», «якість влади», «відчуження влади» тощо, вони вказують на спеціальні канали здійснення влади і способи її функціонування.

Тому сила в її фундаментальному значенні радше притаманна першому – директивному – рівню політичної влади, за умов якого відбувається простий розподіл ресурсів насилля та повноважень на їх використання. Проте сила є обмеженою майже в усьому, що стосується практичного застосування.

Отже, поняття «влада» і «сила» мають доволі широку концептуалізацію в політичній науці, між ними дійсно існують деякі семантичні перетинання. Крім того, не можна не помітити, що українське тлумачення «сили» дуже подібне тлумаченню англійського слова «power», яке ми найчастіше перекладаємо як «влада». То випадково це чи ні? Імовірно, така незрозумілість лише доводить нашу думку, що переклад досліджуваних нами понять

часто не є релевантним реальному змісту, що і спричиняє, в кінцевому підсумку, певне зняковіння. Разом із тим за всієї невизначеності, яку вносить в наше мислення, а з ним і в політичну поведінку різноманіття значень і сенсу, не можна заперечувати важливість і значущість цієї близькості, хоча й не ідентичності понять, які позначаються словами «влада» та «сила», а також інших із цього синонімічного ряду, як-от: вплив, багатство, норми, права, повноваження тощо. Силу об'єднують із владою особливі якості – здатність до певної справи або дії, здатність виконувати роботу й досягати результату. Вплив, багатство, норми (і навіть навички, звичаї) являють собою певні риси влади, її специфічні аспекти і характеристики. Нарешті, права, повноваження, авторитет – певні невід'ємні частини цілого – влади, її джерела, інструменти, умови здійснення тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дем'яненко Б. Влада / Б. Дем'яненко // Політологія : [навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації] / [В.М. Денисенко, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.] ; за наук. ред. докт. політ. наук Н.М. Хоми. – Львів : Новий Світ – 2000, 2014. – С. 75–78.
2. 600 перекладів, здійснених за підтримки МФВ / Міжнародний фонд «Відродження». – К., 2011. – 539 с.
3. Категории политической науки / [А. Ю. Мельвиль и др.]. – М. : Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, ТК Велби, Проспект, 2008. – 618 с.
4. Morgenthau H. Politics among nations: the struggle for power and peace / H. Morgenthau. – 5th ed. – N. Y. : Knopf, 1973. – 618 p.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
6. Каптерев С.Е. Власть авторитета и авторитет власти / С.Е. Каптерев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.unn.ru/pages/vestniki_journals/9999-0200_West_MO_2003_1/20.pdf.
7. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. – Т. 1 : А – Г / укл.: Р.В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
8. The Oxford English Reference Dictionary edited by Judy Pearsall and Bill Trumble. – Oxford, England ; New York : Oxford University Press, 1996. – С. 1135–1136.
9. Кошкин Н.И. Справочник по элементарной физике / Н.И. Кошкин, М.Г. Шишкевич. – М. : Государственное издательство физико-математической литературы, 1962. – 208 с.
10. Словарь активного усвоения лексики английского языка. – М. : Рус. яз., 1988. – 710 с.
11. Этимологический словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/semenov/Sila-106.html>.